

658(043.3)

19-19

658.01

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ**

Кўлёзма ҳуқуқида

УДК 338.124.4

КАМБАРОВ ЖАМОЛИДДИН ХИКМАТИЛЛАЕВИЧ

**САНОАТ КОРХОНАЛАРИДА ИНҚИРОЗГА ҚАРШИ
БОШҚАРУВНИНГ ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМИНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ**

08.00.13 – Менежмент

**Иқтисод фанлари номзоди
илмий даражасини олиш учун ёзилган
диссертация**

АВТОРЕФЕРАТИ

ТОШКЕНТ – 2012

334.45 (043.3)

K-27

Диссертация иши Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат ва жамият қурилиши академиясида бажарилган.

Илмий раҳбар:

иқтисод фанлари доктори
Раҳимова Дильфуза Нигматовна

Расмий оппонентлар:

иқтисод фанлари доктори, профессор
Абдурахмонов Қаландар Хўжаевич

иқтисод фанлари номзоди
Суюнов Дилмурод Холмуродович

Етакчи ташкилот:

Тошкент Молия институти

Ҳимоя Тошкент Давлат иқтисодиёт университети қошидаги иқтисод
фанлари доктори илмий даражасини олиш учун диссертациялар ҳимояси
бўйича Д.067.06.01 рақамли Ихтисослашган кенгашнинг 2007 йил
«10» Анвар оят «9» да ўтадиган мажлисида бўлади.

Манзил: 700063, Тошкент шаҳри, Ўзбекистон шох кўчаси, 49.

Диссертация билан Тошкент Давлат иқтисодиёт университетининг
кутубхонасида танишиш мумкин.

Автореферат 2006 йил «9» сентябр да тарқатилди.

**Ихтисослашган кенгаш
илмий котиби, иқтисод
фанлари доктори, профессор**

 М.С.Қосимова

1. Диссертациянинг умумий тавсифи

Мавзунинг долзарблиги. Мамлакатимизда амалга оширилаётган бозор ислохотлари узоқ муддатли барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш орқали аҳолининг турмуш фаровонлигини оширишга қаратилган. Барқарор иқтисодий ўсишнинг моддий асоси миллий ишлаб чиқариш бўлиб, бунда хусусий тадбиркорлик имкониятларидан кенг фойдаланиш муҳим омил ҳисобланади. Шу сабабли, иқтисодиётни ривожлантиришда тадбиркорлик салоҳиятидан самарали фойдаланиш борасида зарур бўладиган ташкилий, иқтисодий ва ҳуқуқий муносабатларни такомиллаштириш ҳамда ундаги бошқарув масалаларини кучайтиришни тақозо этади.

Ўзбекистонда кичик ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириши учун барча имкониятлар, шарт-шароитлар яратилган бўлса-да, ҳали ҳам иқтисодиётда уларнинг улуши дунёнинг ривожланган мамлакатлари даражаси миқдоридан паст бўлиб, бу соҳада ечимини кутаётган ташкилий, иқтисодий, ҳуқуқий ва ижтимоий муаммолар мавжуддир. Лекин шунга қарамай, мамлакатимизда кичик ва хусусий тадбиркорлик етакчи роль ўйнайдиган кўп укладли иқтисодиёт жадал шаклланмоқда.

Бу борада мамлакатимиз Президенти И.А.Каримов 2006 йил 11 февраль куни Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2005 йилда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг асосий йўналишларига бағишланган мажлисида сўзлаган нутқида: “Биз учун устувор бўлиб қолаётган энг муҳим вазифалардан яна бири – бу кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш масаласидир”¹ – деб кўрсатиб ўтган эди.

Тадбиркорликни ривожлантиришни рағбатлантиришга қаратилган чора-тадбирлар, тадбиркорларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича самарали механизмнинг амалда жорий этилганлиги иқтисодиётимизда катта аҳамиятга эга бўлган хусусий тармоқни янада ривожлантириш ва мустаҳкамлаш имкониятини яратиш бермоқда.

Айни вақтда мамлакатимизда 310 мингга яқин кичик бизнес корхонаси фаолият кўрсатмоқда, бу соҳада 5,6 миллион киши ёки иш билан банд бўлган аҳолининг 66,0 фоизи меҳнат қилмоқда. Ялпи ички маҳсулотнинг 38,2 фоизи ана шу корхоналар ҳиссасига тўғри келмоқда. Бу кўрсаткич 1999 йилда 29,1 фоизга тенг эди. Биргина 2005 йилда янги яратилган иш жойларни 85,0 фоизи тадбиркорликка тўғри келди.

Мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш борасида олиб борилаётган ислоҳий ўзгаришларнинг бош мақсади биринчидан, яқин йиллар ичида ушбу соҳада ялпи ички маҳсулотнинг деярли ярмидан кўпроқ фоизини ишлаб чиқаришга эришиш, иккинчидан, бу соҳани ривожлантириш аҳолини иш билан таъминлаш ва

¹ Каримов И.А. Эришган ютуқларни мустаҳкамлаб, янги марралар сари изчил ҳаракат – «Халқ сўзи», №29, 11 февраль 2006 йил.

тадқиқот ишлари олиб борилган. Мазкур тадқиқот йўналишининг инкирозга қарши бошқарув, инвестицияларни жалб этиш ва бошқарув стратегиясини ишлаб чиқишнинг назарий ва амалий муаммоларини ўрганиш хорижлик олимлар диққат-эътиборида бўлмоқда. Хусусан, А.М.Букреев, А.П.Градова, В.А.Богомолов, В.И.Кошкин, В.И.Орехов, В.Р.Веснин, Г.Б.Юн, Г.К.Таль, Е.А.Бабушкина, Е.П.Жарковская, Ж.В.Эйкен, К.В.Балдин, Н.В.Бакша, Н.Н.Кожевникова, Н.Ю.Круглова, Э.М.Короткова, Я.А.Фомин⁴ ва бошқа кўплаб мутахассислар асарларида бу масаланинг турли жиҳатлари тадқиқ этилган.

Республикада ҳам, жаҳон молиявий-иктисодий инкирози шароитида ишлаб чиқаришни ривожлантириш, иктисодий ночорликни таҳлил этиш, банкротликни бартараф этиш механизмларининг айрим жиҳатлари иктисодчи олимлардан И.Т.Абдукаримов, Ё.Абдуллаев, М.Қ.Азимов, А.Ш.Бекмуродов, А.В.Ваҳобов, Н.Х.Жумаев, Ш.Н.Зайнутдинов, Н.Қ.Йўлдошев, Н.М.Махмудов, М.Қ.Пардаев, Д.Н.Раҳимова, Б.Ю.Ходиев, С.С.Фуломов, Э.А.Ҳошимов⁵ ва бошқаларнинг илмий асарларида ўз аксини топган.

Мазкур тадқиқот қамровини ўз ичига олган бошқарувнинг иктисодий механизми, глобал инкирознинг конъюнктуравий жиҳатлари, банкротлик ва санацяннинг институционал хусусиятлари, саноат корхоналарида рискни бошқариш ва уларнинг амал қилиш механизмига бағишланган тадқиқот ишлари А.Қ.Абдуллаев, М.С.Ашуров, С.Х.Комилов, О.Ш.Маманазаров, Б.И.Салимова, Н.С.Хасановлар⁶ томонидан тадқиқ этилган. Бироқ, корхоналарда бошқарувнинг

⁴ Антикризисное управление: учебник. – 2-е изд., доп. и перераб. / Под ред. проф. Э.М.Короткова – М.: ИНФРА – М, 2009. – 620 с.; Антикризисное управление: учебное пособие для студентов вузов / под ред. К.В. Балдина. – М.: Проспект, 2005. – 312 с.; Антикризисное управление. Учебное пособие: 2 т. Т 2: Экономические основы / отв. ред. Г.К. Таль. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 1027 с.; Бабушкина Е.А. Антикризисное управление: – М.: Эксмо, 2008. – 160 с.; Бакша Н.В. Антикризисное управление. Учебное пособие. – М.: Издательство Тюменского государственного университета, 2006. – 290 с.; Богомолов В.А., Богомолова А.В. Антикризисное регулирование экономики: теория и практика: учебное пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2003. – 271 с.; Букреев А.М. Экономический механизм антикризисного управления предприятием [Текст]: Монография / А.М. Букреев, К.И. Кремер, О.Е. Дударев; РосНОУ (ВФ), АНОО ВивТ. – Воронеж: Научная книга, 2007. – 232 с.; Веснин В.Р. Стратегическое управление: учебник – М.: Проспект, 2006. – 328 с.; Вон Эйкен Дж. Кризис – остаться в живых! Настольная книга для руководителей, предпринимателей и владельцев бизнеса. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2009. – 352 с.; Жарковская Е.П. Антикризисное управление: учебник – 4-е изд. – М.: Омсга, 2007. – 365 с.; Кожевников Н.Н., Борисов Е.И., Зубкова А.Г. и др. Основы антикризисного управления предприятиями: учебное пособие для студентов. высш. учеб. заведений.– М.: Академия, 2007. – 496 с.; Кошкин В.И. и др. Антикризисное управление: 17-модульная программа для менеджеров «Управление развитием организации». Модуль 11. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 560 с.; Круглова Н.Ю. Антикризисное управление: учебное пособие / Н.Ю.Круглова. – М.: КНОРУС, 2009. – 512 с.; Орехов В.И., Балдин К.В., Гапоненко Н.П. Антикризисное управление: учебник. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 168 с.; Стратегия и тактика антикризисного управления фирмой / Под общей редакцией профессора, доктора экономических наук А.П. Градова и профессора, доктора экономических наук Б.И. Кузина. – СПб.: специальная литература, 1996. – 510 с.; Фомин Я.А. Диагностика кризисного состояния предприятия: учеб. пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2003. – 349 с.; Юн Г.Б. Методология антикризисного управления: учеб.-практич. Пособие. – М.: Дело, 2004. – 432 с.

⁵ Азимов М.К. ва бошқ. Ўзбекистон Республикасининг «Банкротлик тўғрисида»ги қонунига шарҳлар. – Т.: Шарқ, 2007. – 640 б.; Бекмуродов А.Ш., Гафуров У.В., Тухлиев Б.К. Жаҳон молиявий-иктисодий инкирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Ўқув қўллана. – Т.: ТДИУ, 2008. – 120 б.; Ваҳобов А.В., Жумаев Н.Х., Ҳошимов Э.А. Жаҳон молиявий-иктисодий инкирози: сабаблари, хусусиятлари ва иктисодий таъсирини юмшатиш йўллари. – Т.: Академ нашр, – 2009.

⁶ Абдуллаев А.Қ. Иктисодий баркарорликни таъминлашда банкротликнинг амал қилиш механизми: дис. ...икт. фанлари номзоди. – Т.: ЎЗМУ, 2008. – 128 б.; Ашуров М.С. Саноат корхоналарида иктисодий рискларни бошқаришнинг ташкилий-услубий механизми (Фарғона вилоят саноат корхоналари мисолида): Дис. ...икт. фанлари номзоди. – Т.: ТДИУ, 2006. – 143 б.; Комилов С.Х. Структурные и конъюнктурные аспекты финансовых кризисов: дис. ...икт. фанлари номзоди. – Т.: НУУз, 2004. – 158 б.; Маманазаров О.Ш. Бозор

иқтисодий механизмини такомиллаштириш, банкротлик ва санацяннинг амал қилиш механизми ва институционал хусусиятлари, глобал инқирознинг конъюнктуравий жиҳатлари ҳамда саноат корхоналарида рискни бошқаришнинг ташкилий-услубий томонлари ёритилган бўлса-да уларда, корхона миқёсидаги иқтисодий инқирозларни бартараф этишга алоҳида эътибор қаратилмаган.

Шу билан бирга, инқирозга қарши бошқарувни ташкил этиш ва механизмини такомиллаштириш, саноат корхоналарига татбиқ этиш масалалари хорижлик иқтисодчи олим ва мутахассислар томонидан кенг қўламда ёритилган бўлса-да, республикада бу соҳадаги илмий тадқиқот ишларини етарли даражада деб бўлмайди. Шунинг учун корхоналарнинг тўловга қобиллигини тиклаш ва молиявий соғломлаштириш тадбирларини ишлаб чиқиш, инқирозли ҳолатларда корхонада иқтисодий ўсишга қаратилган ишларни ўрганиш назарий ва амалий жиҳатдан муҳим аҳамият касб этади.

Диссертация ишининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация иши Тошкент давлат иқтисодийёт университети илмий-амалий тадқиқотлар режаси доирасида бажарилган.

Тадқиқот мақсади: саноат корхоналарида инқирозга қарши бошқарувнинг иқтисодий механизмини такомиллаштириш ва давлатнинг иқтисодий ночор саноат корхоналарини соғломлаштириш жараёнидаги иштирокини янада фаоллаштириш юзасидан илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқот вазифалари. Илмий ишнинг мақсадидан келиб чиқиб, диссертацияда қуйидаги тадқиқот вазифалари белгилаб олинди:

- инқироз тушунчасига берилган таърифлар ва назарий қарашларни таҳлил қилиш;
- инқирозга қарши бошқарувнинг назарий ва амалий масалаларини тадқиқ этиш;
- корхоналар фаолиятини таххислашнинг иқтисодий моҳиятини ёритиб бериш;
- корхоналарда инқирозга қарши бошқарувнинг меъёрий-ҳуқуқий асосларини ўрганиш;
- Фарғона вилояти саноат корхоналарида иқтисодий ночор ва зарар кўриб ишлашнинг амалий сабабларини тадқиқ этиш;
- корхоналарни молиявий соғломлаштиришда давлат томонидан амалда қўлланилаётган тадбирлар самарадорлигини таҳлил қилиш;
- Фарғона вилоятида банкротлик таомили қўлланилаётган корхоналар динмикасини таҳлил қилиш;
- инқирозли вазиятларда инвестиция сиёсатини ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятларини тадқиқ этиш;

шароитида бошқаришнинг иқтисодий механизмини такомиллаштириш («Муборақнефтьгаз» унитар шўба корхонаси мисолида): дис. ...иқт. фанлари номзоди. – Т.: ТДИУ, 2009. – 137 б.; Салимова Б.И. Формирование и развитие института банкротства в Узбекистане: дис. ...иқт. фанлари номзоди. – Т.: ИЭ АНРУз, 2008. – 158 б.; Хасанов Н.С. Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида банкротлик ва санацяннинг назарий асослари: дис. ...иқт. фанлари номзоди. – Т.: ЎзМУ, 2003. – 137 б.

- банкротликни башоратлашнинг хорижий моделларини ўрганиш ва республикада қўлланилиш даражасини тадқиқ этиш;

- инқирозга қарши бошқарув стратегиясини назарий жиҳатдан асослаб бериш ва такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш.

Тадқиқот объекти ва предмети. Тадқиқот объекти Фарғона вилоятидаги иқтисодий ночор, зарар қўриб ишловчи ва банкрот бўлган sanoat корхоналари. Тадқиқот предмети sanoat корхоналарида инқирозга қарши бошқарувни ташкил этиш тадбирлар тизими.

Тадқиқот усуллари. Илмий изланиш олиб бориш жараёнида билиш назарияси, статистик гуруҳлаш, таққослама таҳлил, синтез, индукция ва дедукция усулларида фойдаланилди.

Тадқиқот гипотезаси. Sanoat корхоналарида инқирозга қарши бошқарувни ташкил этиш ва иқтисодий механизми такомиллаштириш, давлат томонидан иқтисодий ночор ва зарар қўриб ишловчи sanoat корхоналарини қўллаб-қувватлаш инқироз хатарининг камайиши ҳамда соғломлаштириш жараёни тезлашувига олиб келади. Инқирозга олиб келаётган ташқи ва ички омилларни ҳисобга олган ҳолда, эксперт баҳолашнинг рейтинг тизимининг амалиётда қўлланилиши инқироз ҳолатини баҳолашда аниқликни оширишга хизмат қилади.

Ҳимояга олиб чиқилаётган асосий ҳолатлар:

- инқирознинг таснифланиши ҳамда инқирозга қарши бошқарувнинг характерли томонлари, доимийлик шартлари ва иқтисодий жиҳатлари асосида амал қилиш механизми;

- республикада банкротлик институти эволюцияси ҳамда инқироз ёқасидаги sanoat корхоналарини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш бўйича таклифлар ва уларнинг иқтисодий самарадорлиги;

- sanoat корхоналарига хавф солаётган инқирозларни ташхислашнинг мавжуд усулларини афзаллик ва камчилик томонлари, уларни такомиллаштириш бўйича амалий тавсиялар;

- sanoat корхоналарида инқирозга қарши бошқарув бўлимини ташкил этиш ҳамда унинг мақсад ва вазифаларини белгилаган ҳолда, соғломлаштириш стратегиясини бошқариш алгоритмидан амалда фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлиги.

Ишнинг илмий янгилиги. Sanoat корхоналари фаолиятига таҳдид солаётган молявий-иқтисодий инқирозларни ташхислаш, уларни рейтинг асосида баҳолаш, иқтисодий ночор ва зарар қўриб ишловчи sanoat корхоналарини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш йўналишлари ҳамда инқирозга қарши бошқарувнинг стратегик дастурини такомиллаштириш тадқиқот ишнинг илмий янгилиги ҳисобланади ва қуйидагиларни ўз ичига олади:

- «инқироз», «инқироз турлари», «иқтисодий ночорлик» ва унга олиб келувчи сабабларнинг иқтисодий моҳияти очиб берилган ҳамда инқирозга қарши бошқарувнинг ўзига хос хусусиятлари назарий жиҳатдан асосланган;

- корхоналардаги мавжуд бошқарув тамойилларига асосланиб, инқирозга қарши бошқарув механизми ўрганилган ва унга иқтисодий баҳо берилган;

- Ўзбекистон Республикаси банкротлик институти тадқиқ этилган ва унинг

турли босқичлардаги ривожланиш хусусиятлари тизимлаштирилган;

- иқтисодий ночор ва зарар кўриб ишловчи саноат корхоналарини давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг иқтисодий механизмини такомиллаштириш ҳамда инкирозга қарши бошқарув соҳасида кадрлар малакасини ошириш бўйича амалий тавсиялар берилган;

- инкироз олди вазиятини ташхислаш ҳамда иқтисодий ночорликни амалий жиҳатдан аниқловчи кўрсаткичлар тизимига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш бўйича таклифлар ишлаб чиқилган;

- корхонани инкирозга олиб келувчи ташки ва ички сабаблар ҳисобга олинган ҳолда, инкироз эҳтимоллигини эксперт баҳолашнинг рейтинг тизими ишлаб чиқилган;

- саноат корхоналарида инкирозга қарши бошқарувни ташкил этиш ва уни бошқариш алгоритми ишлаб чиқилган.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Диссертацияда ишлаб чиқилган хулоса ва таклифлардан саноат корхоналарининг инкирозга қарши бошқаруви, уларга ички имкониятлардан самарали фойдаланиш учун инвестицион муҳит яратиш, инкирозга қарши бошқарув йўналиши бўйича кадрлар тайёрлаш, молиявий барқарор корхоналар инкирозли вазиятларга тушиб қолмаслиги учун қўлланувчи тадбирлар тизими ишлаб чиқилиши ҳамда инкирозга қарши бошқарув иқтисодий механизмининг назарий ва амалий муаммолари илмий илмий жиҳатдан ўрганилишида фойдаланиш мумкин. Натижада ишлаб чиқариш корхоналарини молиявий барқарорлаштириш, юзага келган иқтисодий инкирозни бартаараф этиш билан бозордаги рақобат муҳитини мукаммаллаштириш ва соғломлаштириш давлатнинг экспорт имкониятларини оширишга хизмат қилади.

Натижаларнинг жорий қилиниши. Олиб борилган тадқиқотлар натижасида диссертацияда ишлаб чиқилган ва тавсия этилган илмий янгиликлар корхоналарда иқтисодий инкирозга қарши тадбирлар ишлаб чиқиш имконини беради.

Тадқиқот ишида таклиф этилган илмий тадқиқот натижалари Ўзбекистон Республикаси Монополиядан чиқариш ва рақобатни ривожлантириш давлат қўмитаси ҳузуридаги Монополияга қарши сиёсатни такомиллаштириш маркази (илмий тадқиқот натижаларини амалиётга татбиқ этиш тўғрисидаги далолатнома, 24. 08. 2011 й.), Ўзбекистон Республикаси Монополиядан чиқариш ва рақобатни ривожлантириш Фарғона вилояти ҳудудий бошқармаси (104-сон билан рўйхатдан ўтган 1-далолатнома, 14. 01. 2011 й.) ва «Ўзбекенгиласаноат» ДАК қошидаги «QUVA TEKSTIL» МЧЖнинг (14-сонли маълумотнома, 12. 01. 2011 й.) амалий фаолиятида қўлланилмоқда. Шунингдек, Фарғона политехника институти менежмент таълим йўналиши ўқув жараёнига (01-501-сонли маълумотнома, 02. 12. 2010 й.) татбиқ этилган.

Шу билан бирга, тадқиқот натижаларидан олий ўқув юртиларида ўқитиладиган «Менежмент», «Молиявий менежмент», «Иқтисодий таҳлил» ва «Стратегик режалаштириш» каби фанлар ўқув қўлланмалари ва маъруза матнлари тайёрланишида фойдаланилган.

Ишнинг синовдан ўтиши. Диссертацияда баён этилган асосий ғоя ва хулосалар «Иқтисодиёт фани йўналишларини ривожлантириш муоммолари» (ФарДУ, 2007), «Саноат ишлаб чиқаришни ривожлантириш, модернизациялаш ва янгилашнинг устувор йўналишлари» (ФарПИ, 2009), Реализации антикризисной программы – основа дальнейшего развития национальной экономики и повышения его конкурентоспособности (ТМИ, МГЭИ, 2010), Қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда давлатнинг аграр сиёсати ва унинг устувор йўналишлари (ТДИУ, 2010), Миллий иқтисодиётни модернизациялаш шароитида инновацион фаолиятни инвестициялаш (БМА, 2010) халқаро ва республика миқёсидаги илмий-амалий конференцияларда маъруза кўринишида баён этилган ва маъқулланган.

Диссертация иши Фарғона политехника институти «Иқтисодиёт» ва «Менежмент» кафедраларининг кўшма мажлиси, шунингдек, Тошкент давлат иқтисодиёт университети «Тармоқлар иқтисодиёти» ва «Корпоратив бошқарув» кафедраларининг кўшма мажлиси ҳамда мазкур университет қошидаги Д.067.06.01 рақамли ихтисослашган кенгашнинг 08.00.13 – «Менежмент ва маркетинг» ихтисослиги бўйича илмий семинарида муҳокама этилиб, химояга тавсия қилинган.

Натижаларнинг эълон қилинганлиги. Диссертациянинг асосий натижалари бўйича учта илмий мақола ва саккизта маъруза тезислари чоп этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация 156 бетдан иборат бўлиб, уч боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатини ўз ичига олган. Шунингдек, диссертацияда 15 та жадвал, 19 та расм ва иловалар келтирилган.

Диссертациянинг «Саноат корхоналарида инкирозга қарши бошқарувни ташкил этишнинг назарий асослари» деб номланган биринчи бобида саноат корхоналарида инкирозлар, уларнинг келиб чиқиш сабаблари ва оқибатлари, бошқариш технологияси, инкирозга қарши бошқарувнинг амал қилиш механизми, корхона фаолиятини ташхислашнинг ўзига хослиги ва инкирозга қарши тадбирларда давлат бошқарувининг ҳуқуқий асослари баён этилган.

Илмий ишнинг «Саноат корхоналари фаолиятида иқтисодий инкирозни бошқариш таҳлили» деб номланган иккинчи бобида Фарғона вилояти мисолида, иқтисодий ночор ва зарар кўриб ишловчи саноат корхоналари ҳолати, вилоят саноат корхоналарида юзага келган инкирозларни бартараф этишда давлат томонидан қўлланилаётган тадбирлар самарадорлиги ҳамда банкрот бўлган корхоналар таҳлили келтирилган.

Тадқиқот ишининг «Саноат корхоналарида инкирозга қарши бошқарув механизмини такомиллаштириш» деб номланган учинчи бобида инкирозга учраган корхоналар инвестиция сиёсатини давлат томонидан тартибга солишнинг самарадорлиги, саноат корхоналарига хавф солаётган инкирозларни аниқлаш услублари, инкирозга қарши бошқарув стратегиясини такомиллаштириш самарадорлигининг талқини келтирилган.

Тадқиқот ишининг хулоса қисмида саноат корхоналарида инқирозга қарши бошқарувнинг иқтисодий механизмини такомиллаштиришга оид назарий тақлиф ва амалий тавсиялар берилган.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Замонавий бошқарув соҳасининг ажралмас қисмларидан бири – инқирозга қарши бошқарувдир. Мазкур атаманинг мазмунини англаш учун бир қатор таянч тушунчалар ва уларнинг фарқли хусусиятларини аниқлаб олишга тўғри келади. Инқироз, зарар кўриб ишлаш, иқтисодий ночорлик, банкротлик, тўловга қобилиятсизлик каби атамалар мазкур фан соҳасида алоҳида аҳамият касб этган.

Республикада ушбу йўналишда етарли даражада тадқиқотлар олиб борилмаган, шунинг учун кўпроқ Ғарб мамлакатлари ва россиялик иқтисодчи олимлар фикрларига асосланилади. Уларнинг фикрича, инқироз – тушқунлик, муаммо, пасайиш ва зиддиятли вазиятларни ўзида намоён этувчи салбий ҳолат ҳисобланади.

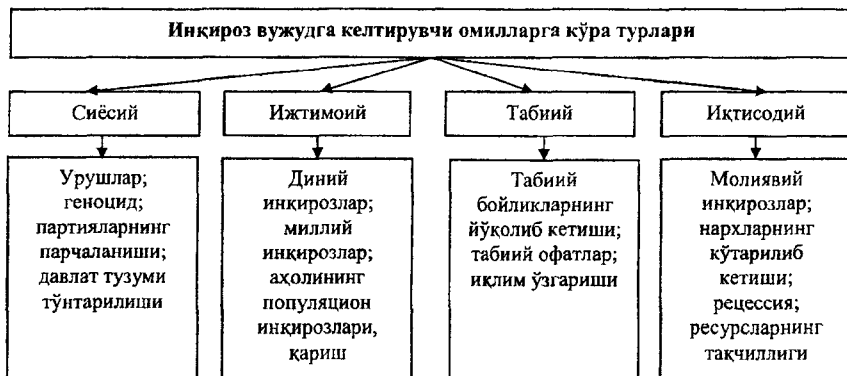
Фикримизча, инқироз – бир ҳаётийлик тизимида ривожланиб бораётган объект ёки субъектнинг ўз тараққиётидан тўхташи ва орқага кетишидир. Зарар эса, маҳсулот ишлаб чиқаришга сарфланган харажатларнинг шу маҳсулотни сотишдан келиб тушадиган тушумдан қўплигини англатади. Зарарнинг моҳияти харажат қилинган ресурсларнинг сарфланган ҳолатига нисбатан камайиб қайтиши ҳисобланади. Натижада корхоналарда иқтисодий ночорлик ва банкротлик аломатлари шаклланади.

Тадқиқот жараёнида инқирозлар турли даражадаги бошқарув қарорларини қабул қилиш натижасида тўпланиб қолган хатолар ва камчиликларнинг миқдорий йиғиндиси натижасида пайдо бўлиши маълум бўлди. Корхона миқёсида инқирозга олиб келувчи сабаблар ташқи ва ички ҳолатлар бўйича жамланиши ҳамда уларнинг корхонада ночорликни келтириб чиқаришдаги ўрни таҳлили ва оқибатлари тизимлаштирилди.

Ўтказилган тадқиқотлардан маълум бўлдики, инқирозни вужудга келтирувчи омилларга кўра турларга бўлиш унинг салбий оқибатларини бартараф этишда қўл келади. Тадқиқот ишида инқирозлар ва уларнинг иқтисодий моҳияти ҳамда туркумланишига алоҳида эътибор қаратилган бўлиб, турли хусусиятларига кўра гуруҳларга бўлиб таҳлил қилинган (1-расм).

Корхоналарда инқирозга қарши профилактик жараёнларни жонлантириш учун корхона фаолияти устидан қатъий назорат ўрнатиш, бошқарув қарорлари қабул қилиш босқичини корхонага хавф солаётган хатарлар ҳақидаги ахборотлар билан таъминлаш ва мавжуд муаммоларни ўз вақтида ҳал этиб бориш талаб этилади. Корхона ва ташкилотларда фаолиятнинг бу соҳаси билан бошқарувнинг ажралмас бўлаги инқирозга қарши бошқарув шуғулланади. Инқирозга қарши бошқарув инқирозни бартараф этишни такомиллашган йўналиши ҳисобланади.

Бир қатор россиялик олимлар инқирозга қарши бошқарувни изоҳлашда қуйидаги таърифи ёқлашди: инқирозга қарши бошқарув – бу, бошқарувнинг шундай кўринишики, бунда инқироз мониторинг қилиниши ва олдиндан кўриш механизми, табиати, эҳтимоллиги, аломатлари таҳлил қилиниши, унинг салбий

1-расм. Инқирозни вужудга келтирувчи омилларига кўра туркумланиши

оқибатларини пасайтириш каби услубларидан келгусида барқарор ривожланиш учун кенг қўламда фойдаланилади⁸. Демак, инқирозга қарши бошқарув ўзининг фаоллиги, инқирозни олдиндан аниқлаши ва уни бартараф этиш чораларини ишлаб чиқиши, салбий оқибатларини камайтириш тадбирларини қўллаши билан бошқарувнинг бошқа усулларидан ажралиб туради. Инқирозга қарши бошқарувнинг аҳамиятли томони шундаки, у турли стратегия ва тактикалар ёрдамида корхонада юзага келган молиявий-иқтисодий муаммоларни бартараф этишда нисбатан қулайлик яратади.

Фикримизча, инқирозга қарши бошқарув – корхона томонидан инқирозни бартараф этиш ёки унинг пайдо бўлишидан олдин иммунитет ҳосил қилиш мақсадида комплекс чора-тадбирларни ишлаб чиқишдан иборат бўлиб, бу эса, инвестицион стратегик сиёсатни ўз ичига олади.

Шу билан бирга, тадқиқот ишида инқирозга қарши бошқарувнинг ўзига хос томонлари, корхоналардаги бошқариладиган ва бошқариб бўлмайдиган ҳолатлар ва уларни мутлақ бошқаришда қийинчиликларнинг юзага келиши, ишлаб чиқариш диверсификациялашувида бошқарув шарт-шароитлари мураккаблашувиининг инқирозли вазиятни юзага келтиришга бўлган таъсири, инқироз аломатлари, вужудга келиш сабаблари, оқибатлари ҳамда уни бартараф этишнинг инқирозга қарши бошқарув жараёнидаги ўрни асослаб берилган.

Диссертацияда бозор механизми, хўжалик механизми, корхона механизми ҳамда иқтисодий механизм ҳақидаги назарий қарашлар тадқиқ этилган. Механизм ҳақидаги турлича ёндашувлар мавжудлиги фикрлар ўртасида зиддият борлигини кўрсатади. А. Букреев иқтисодчи олимларда механизм атамасига икки хил қараш мавжудлигини қайд этади⁹. Бир гуруҳ олимлар: иқтисодий механизм ишчи-

⁷ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

⁸ Бабушкина Е.А. Антикризисное управление: конспект лекций / Е.А. Бабушкина, О.Ю. Бирюкова, Л.С. Верещагина. – М.: Эксмо, 2008. – С. 25

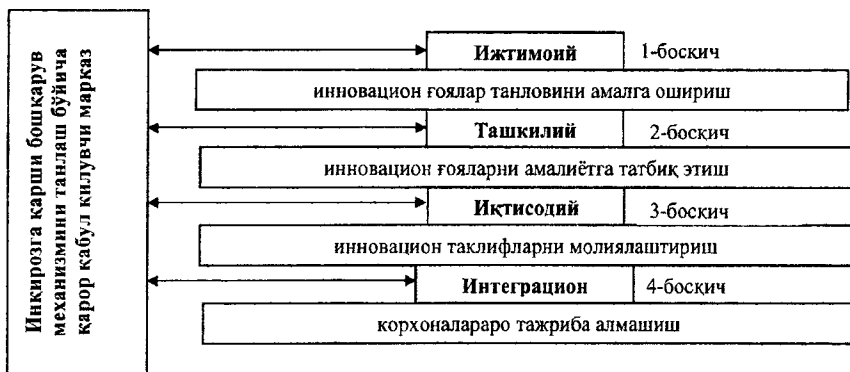
⁹ Букреев А.М. Экономический механизм антикризисного управления предприятием [Текст]: монография / А.М. Букреев, К.И. Кремер, О.Е. Дударев: РосНОУ (ВФ), АНОУ ВИНТ. – Воронеж: научная книга, 2007. – 52-54 с.

хизматчилар, мутахассис ва бошқа ходимларнинг юқори ишлаб чиқариш меҳнатини таъминлашга йўналтирилган иқтисодий тизим рағбатлари ва бошқарув услубларини ўзида акс эттиради деб ҳисоблашса, қолганлари иқтисодий механизм ҳўжалик юритиш услублари ва шаклларининг кўп даражали тизимини яхлитлашдир деб қарайди ва ўзи ҳам иккинчи таърифга кўпилади.

Фикримизча, механизм атамасига бирор-бир фаолиятни ҳаракатга келтирувчи куч, сабаб, омил ва усул сифатида қараш керак. Чунки, корхона фаолияти учта – асосий восита, айланма маблағ ва меҳнат ресурсларининг ўзаро таъсири натижасида вужудга келади. Уни меҳнат ресурсларининг ўзи билан боғлаш бир томонлама хусусиятга эга.

Фикримизча, инқирозга қарши бошқарувнинг иқтисодий механизми – бу корхонада вужудга келаётган инқирозларни баратараф этишнинг иқтисодий усуллари, услублари ва воситалари йиғиндисидир.

Инқирозга қарши бошқарув механизми инновацион фаолият билан уйғунлашган битта тизимга асосланиши зарур. Лекин, инқирозга қарши тадбирларни ишлаб чиқишда молиявий муаммоларнинг мавжуд бўлиши инновацион фаолият самарадорлигига салбий таъсир кўрсатади ёки мазкур фаолиятни сусайтиради. Муаммоларни ҳал қилиш учун инқирозга қарши бошқарувнинг таркибий механизмларини ишга солиш мақсадга мувофиқ. Шу нуқтаи назардан, тадқиқот жараёнида инқирозга қарши бошқарув механизминини иқтисодий, ижтимоий, ташкилий ва интеграцион таркибий турларга бўлиниши маълум бўлди ҳамда иқтисодий ночор корхоналарда инновацион ғояларни ишлаб чиқишда инқирозга қарши бошқарув доирасида қуйидаги алгоритмдан фойдаланиш тавсия этилади (2-расм).

2-расм. Инқирозга қарши бошқарувда инновацион фаолиятни ташкил этиш жараёни¹⁰

Инқирозга қарши бошқарув механизми инновациялар жорий этилишидаги 2-расмда келтирилган чора-тадбирлар кетма-кетлиги асосида изчил амалга оширилиши зарур. Чунки иқтисодий инқироз хавф солган ёки унга учраган

¹⁰ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

корхонада қабул қилинаётган турли қарорлар корхонанинг молиявий ҳолатидаги ўзгаришларда намоён бўлади. Шу нуқтаи назардан инқирозга қарши бошқарувда инновацион фаолиятни такомиллаштириш дастлаб кам харажатлик тамойилига асосланади.

Инқирозга қарши бошқарувнинг иқтисодий механизми иқтисодий усуллар ва бошқа воситалар ёрдамида хўжалик механизми орқали иқтисодий жараёнларга билвосита таъсир кўрсатади. Мазкур таъсир даражаси иқтисодий самарадорлик билан аниқланади. Инқирозга қарши бошқарувнинг иқтисодий механизмини амалга ошириш жараёни қуйидаги тадбирларни ўз ичига олади:

- корхонада инқирозларни таҳлил қилиш ва ташхислаш;
- молиявий соғломлаштириш дастурини ишлаб чиқиш;
- иқтисодий рағбатлантириш ва имтиёзлар тизимини ишлаб чиқиш;
- корхона низомини қайта кўриб чиқиш ва жараёнга мослаштириш;
- ички ахборот тизимини тартибга солиш;
- ички ҳисобни ташкил этиш;
- самарали маркетинг ва инвестиция сиёсатларини ишлаб чиқиш.

Тадқиқотлар натижасида саноат корхоналарида хатарлар даражасини камайтириш учун инқирозга қарши бошқарувнинг иқтисодий механизмини такомиллаштириш икки хил усул билан амалга оширилиши маълум бўлди. Биринчи усулда, иқтисодий механизм корхона ички бошқарув сиёсати фаоллаштирилиши натижасида, иккинчи усул корхонада инқирозга қарши бошқарув иқтисодий механизмини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш асосида такомиллаштирилади. Биринчи усул ўз ичига қуйидагиларни олади:

- корхона хўжалик фаолиятини таҳлил қилиш ва иқтисодий ҳолатига ҳолисона ташхис қўйиш тизими доимийлигини таъминлаш орқали ички ахборот тизимининг тартибга солиниши;
- оптимал молиявий соғломлаштириш дастурини тузиш асосида инқирозга қарши бошқарув стратегияси тамойиллари такомиллаштирилиши;
- иқтисодий ночорлик даврида самарали инвестиция ва маркетинг сиёсати ишлаб чиқилиши;
- ходимлар малакаси оширилишини рағбатлантириш орқали корхонада самарали кадрлар сиёсати йўлга қўйилиши.

Иккинчи усул ўзида қуйидагиларни мужассамлаштирган:

- корхона хўжалик фаолиятини мониторинг қилиш ва ташхислаш, шунингдек, корхоналарда инқирозга қарши бошқарув ташкил этилишини рағбатлантириш бўйича ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар такомиллаштирилиши;
- иқтисодий ночор ва зарар кўриб ишловчи йирик саноат корхоналарини молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш янги механизмлар ишлаб чиқилиши;
- кадрлар малакасини ошириш тизимини такомиллаштириш.

Давлат томонидан инқирозга қарши чораларнинг амалга оширилиши банкротлик институтига асосланади. Банкротлик институти корхоналар иқтисодий ночорлиги ва банкротлиги билан боғлиқ бўлган ҳуқуқий муносабатларни тартибга солишга асосланган бўлиб, фуқаролик ва хўжалик масалаларини ҳам ўз ичига

олади.

Фикримизча, республикада шаклланган банкротлик институти ўзининг маълум хусусиятларига кўра тўрт босқичда ривожланиб, такомиллашган:

1. Биринчи босқич 1994-1997 йиллар.
2. Иккинчи босқич 1998-2002 йиллар.
3. Учинчи босқич 2003-2008 йиллар.
4. Тўртинчи босқич 2009 йилдан ҳозирги давргача.

Тадқиқот ишида иқтисодий ночор корхоналарда инвестиция сиёсатининг ўзига хос хусусиятлари, давлат томонидан қўллаб-қувватлаш механизмининг асосий жиҳатлари ва Фарғона вилояти иқтисодий ночор, зарар кўриб ишловчи, паст рентабелли корхоналарда амалга оширилаётган тадбирлар ҳамда соғломлаштириш дастурлари таҳлил қилинганда қуйидаги натижалар олинди (1-жадвал).

1-жадвал

Фарғона вилоятида турли дастурлар доирасида корхоналарда амалга оширилаётган тадбирлар самарадорлиги таҳлили¹¹

№	Амалга оширилган тадбирлар	Йиллар					
		2006	2007	2008	2009	2010	2011
1.	Турли дастурларга киритилган корхоналар сони, та	86	70	73	40	110	101
	Шу жумладан:						
	- ижобий натижага эришилган корхоналар сони, та	78	48	39	11	78	91
	- ижобий натижага эришилмаган корхоналар сони, та	5	11	16	9	8	2
2.	Фаолиятини зарар билан яқунлаган корхоналар сони, та	22	15	21	18	21	18
3.	Зарар миқдори тўлик қоплаган корхоналар сони, та	18	10	13	13	17	13
4.	Иқтисодий ночор корхоналар сони, та	26	16	17	6	9	11
5.	Ночорлигини тиклаган корхоналар сони, та	11	5	9	1	4	7
6.	Соғломлаштириш дастурига асосан яратилган янги иш ўрни, киши	2762	1388	807	654	4055	2510
7.	Суд санациядаги корхоналар сони, та	7	1	1	1	1	1
8.	Ташки бошқарув таъмилидаги корхоналар сони, та	6	3	1	1	1	1

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, Фарғона вилоятида иқтисодий ночор ва зарар кўриб ишлаётган, паст рентабелли ҳамда ўз қувватидан самарали фойдаланмаётган корхоналарда соғломлаштириш бўйича бир қатор чора-тадбирлар қўлланиши натижасида ллар ўз молиявий ҳолатини тиклашга эришяпти. 2006 йилда 86 та корхонага нисбатан соғломлаштириш дастурлари қўлланилган бўлса, ушбу кўрсаткич 2011 йилга келиб 101 тани ташкил этди. Натижада 2510 та янги иш ўрни ташкил этилди.

Зарар кўриб ишловчи ва иқтисодий ночор корхоналар сони 2006 йилда мос равишда 22 ва 26 тани ташкил этган бўлса, ушбу кўрсаткич 2011 йилда 18 ва 11 тадан иборат бўлган. Бундан кўриниб турибдики, Фарғона вилоятида зарар кўриб

¹¹ Ўзбекистон Республикаси Монополиядан чиқариш ва рақобатни ривожлантириш Фарғона вилояти ҳудудий бошқармаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

ишлаётган, иқтисодий ночор ҳолатда фаолият кўрсатаётган корхоналар сони давлат миқёсида олиб борилаётган соғломлаштириш тадбирларининг самарали ишлаши ҳисобига йилдан-йилга камайиб бормоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 19 ноябрдаги Ф-4010 – сонли «Иқтисодий ночор корхоналарни тижорат банкларига сотиш тўғрисидаги тартибни тасдиқлаш тўғрисида»ги фармойишига асосан тузилган «Иқтисодий ночор корхоналарни тижорат банкларга сотиш бўйича Республика комиссияси»нинг қарорига ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2009 йил 11 декабрдаги 310-сонли қарорига асосан вилоятдаги иқтисодий ночор, кам қувватда ишлаётган ҳамда банкротлик таомили қўлланилган 16 та корхона тижорат банклари балансига инвестиция киритиш шarti билан берилди. Тижорат банклари мазкур корхоналарга 2010-2013 йиллар давомида жами бўлиб 15,3 млрд. сўм ва 20 млн. АҚШ доллари миқдорида модернизация ишлари учун инвестициялар киритиши белгиланди.

2011 йилда банклар томонидан 55,5 млрд. сўм инвестиция киритилди, шундан 43,0 млрд. сўми модернизация ҳамда 12,5 млрд. сўми айланма маблағларни кўпайтиришга йўналтирилди ҳамда ишлаб чиқариш ҳажми 16,5 млрд. сўмни ташкил этиб, шундан 707,9 минг АҚШ доллари миқдорида маҳсулот экспорт қилинди ва 615 та янги иш ўрни яратилди. Келтирилган таҳлиллардан маълум бўладики, «тижорат банкларини зарар кўриб ишлаётган ва иқтисодий ночор корхоналарни соғломлаштириш жараёнига жалб қилиш тажрибаси амалда тўла ўзини оқлади»¹².

Ўтказилган тадқиқотлардан кўринадики, инкироз хавф солаётган кўплаб саноат корхоналари ички инвестиция сиёсатини ишлаб чиқишда бир қатор муаммоларга дуч келмоқда. Мазкур муаммолар қуйидагилардан иборат:

- соғломлаштириш тадбирларини амалга оширувчи кадрлар малакасининг етарли эмаслиги;
- инкирозга учраган корхоналарда кадрлар малакасини ошириш учун етарли молиявий таъминотнинг мавжуд эмаслиги билан боғлиқ муаммолар;
- хорижий валюталар курсидан кўрилатган зарарларнинг олдини олиш чоралари мавжуд эмаслиги.

Натижада баъзи корхоналарда соғломлаштириш тадбирлари етарли даражада самара бермаяпти. Мазкур саноат корхоналарида инкирозга қарши иммунитетни ошириш мақсадида давлат томонидан қуйидаги қўллаб-қувватлаш тадбирларини амалга ошириш инкирозга қарши иқтисодий механизмнинг такомиллашувига олиб келади:

- республика тижорат банклари томонидан четдан дастгоҳ олиб келиш учун хорижий валютада бериладиган кредитлар кредит операцияси амалга оширилган кундаги хорижий валюта курси бўйича миллий пул бирлиги сўмда ҳисоблаш ёки эркин алмаштириладиган валютада фоизсиз кредитлар бериш тадбирларини такомиллаштириш. Валюта курсининг 2000 йилдан 2012 йилгача бўлган динамикаси ўрганилиб, 2016 йилнинг 1 январигача бўлган ҳолати Microsoft Excel

¹² Қаримов И.А. Асосий вазифамиз ватанимиз таракқиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. – Т.: Ўзбекистон. 2010. – Б. 58.

2010 дастурида башорат қилинганда, 2016 йилнинг 1 январь ҳолатига бир АҚШ доллари 2295,12 сўм бўлиши аниқланди. Агар корхона бошқа шарт-шароитлар ўзгармаган ҳолда, 2012 йил 1 январда тижорат банкидан бир миллион АҚШ доллари миқдорида жиҳоз сотиб олиш мақсадида уч йил муддатга 10 фоиз ставкада кредит оладиган бўлса, ҳамда уни 2015 йилнинг 1 июнь ҳолатига тўлиқ қайтаришини ҳисобга олганда, келгуси уч йил ичида қарийб 282 миллион сўм миқдорида валюта курсини ўзгаришидан зарар кўради. Агар «0» фоизли ставкада кредит берилса, корхонада шу уч йил ичида 306 миллион сўмни тежаш ва қайта молиялаштириш учун сарфлаш имконияти юзага келади;

- корхоналарда инқирозга қарши бошқарув стратегиясини ҳамда инвестиция сиёсатини амалга ошириш бўйича намунавий низом ишлаб чиқиш. Мазкур тадбир натижасида биринчидан, корхона ходимларида инқирозга қарши бошқарув бўйича билим ва малака ошса, иккинчидан, саноат корхоналарининг жаҳон бозоридаги рақобатбардошлиги ҳам ортади;

- қарздор корхонанинг кредиторлик қарзларини сотишнинг иктисодий механизмини ишлаб чиқиш. Бунда корхонанинг тўлов қобилияти маълум муддатга тикланади ва бозордаги фаолияти жонланади. Корхонага нисбатан солиқлардан имтиёзлар бериш ёки пеняларни кечиш тадбирларидан кўра, давлат томонидан қарздор корхона мажбуриятлари кредиторлардан харид қилинса, давлат бюджетининг даромадлар қисми ўсади;

- телевидение ва радио орқали корхона ходимларининг инқирозга қарши бошқарув соҳаси бўйича малакасини ошириш курсларини ташкил этиш. Ўтказилган тадқиқотлардан маълум бўлдики, саноат корхоналари бир нафар ходимни марказга малака ошириш курсига юборадиган бўлса, унинг бир ойлик харажатлари ўртача 958760 сўмни ташкил қилади. Корхонада бир йилда ўртача беш нафардан ходим икки ойдан малака ошириб келса, бу кўрсаткич битта саноат корхонаси учун 9587600 сўмни ташкил этади. Ходимлар малакасини оширишда тавсия этилаётган йўналишдан фойдаланиш эса корхона учун кўрсатилган миқдордаги маблағлар тежалишига олиб келади.

Бугунги кунда банкротлик миллий иктисодиётнинг йирик тармоқларидан бири ҳисобланган саноат ишлаб чиқаришига салбий таъсир кўрсатмоқда (2-жадвал).

2-жадвалда келтирилган маълумотлардан кўриниб турибдики, 2006 йилда банкрот бўлган саноат корхоналари 11, 2007 йилда 4, 2008 йилда 2, 2009 йилда 12 ва 2010 йилда 9 тани ташкил қилган. Банкрот саноат корхоналари сонининг жамига нисбатан кам бўлганлигига қарамасдан, кўплаб кўрсаткичларда энг катта улушни эгаллайди. Биргина, 2006 ва 2010 йиллар таққосланганда банкрот саноат корхоналарининг улуши мос равишда 3 ва 2,1 фоизни ташкил қилгани билан дебиторлик қарзларидаги улуш 2006 йилда 10,4 фоиз бўлган бўлса, ушбу кўрсаткич 2010 йилга келиб 77 фоизни ташкил этган. Кредиторлик қарзлари бўйича банкрот бўлган саноат корхоналарининг улуши 2006 йилда 9,6 фоизни ва 2010 йилда 80,2 фоиздан иборат бўлган.

Тадқиқот жараёнида корхона хўжалик фаолияти ва инқироз даражасининг тапхисланиши уч гуруҳга бўлиниши маълум бўлди. Уларга корхонанинг инқирозли ҳолатини турли гуруҳдаги кўрсаткичлар комплекси асосида таҳлил

**Фарғона вилоятида банкрот деб эълон қилинган саноат корхоналарининг
иқтисодий кўрсаткичлари таҳлили¹³**

№	Кўрсаткичлар	Йиллар				
		2006	2007	2008	2009	2010
1.	Банкрот бўлган жами корхоналар сони (та)	371	578	424	797	424
	Шу жумладан, банкрот саноат корхоналари сони (та)	11	4	2	12	9
2.	Банкрот бўлган корхоналарнинг жами дебиторлик қарзи (млрд. сўм)	56,216	1,602	0,854	3,778	3,639
	Шу жумладан, банкрот саноат корхоналари (млрд. сўм)	5,860	1,601	0,645	3,374	2,796
3.	Жами дебиторлик қарзларининг ундирилиши (минг сўм)	0	70350	234400	81481	0,398
	Шу жумладан, банкрот саноат корхоналари (минг сўм)	0	70350	234400	81481	0,313
4.	Жами кредиторлик қарзи (млрд. сўм).	54,407	352,596	102,862	284,652	264,197
	Шу жумладан, банкрот саноат корхоналари (млрд. сўм)	5,234	115,261	62,939	47,812	211,840
5.	Жами кредиторлик қарзларининг қопланиши (млрд. сўм)	51,738	1524,485	35,656	148,390	44,659
	Шу жумладан, банкрот саноат корхоналари (млрд. сўм)	0,492	215,444	0,242	7,032	1,334
6.	Жами ишдан бўшатилган ишчилар сони (киши)	920	3910	671	2168	504
	Шу жумладан, банкрот саноат корхоналари (киши)	762	3330	270	1386	11

қилиш, корхона молиявий ҳолатини омилли моделлар ҳамда корхона иқтисодий аҳволини рейтинг асосида баҳолаш йўналишлари кирди.

Банкротлик ишларида саноат корхоналари хўжалик фаолиятининг ташхислашни алоҳида ўрганиш, мониторинг қилишда фойдаланиладиган кўрсаткичлардан олинadиган ахборотларнинг аниқлик даражасини янада ошириш муҳим аҳамият касб этади. Диссертация ишида Ўзбекистон Республикасида амалдаги банкротлик қонунчилигига асосан, иқтисодий ноқорликни аниқловчи кўрсаткичлар тизими, уларга белгиланган меъёрлар ва такомиллаштирилиши зарур бўлган ҳолатлар бўйича тегишли тавсияномалар берилган. Шу билан биргаликда, банкротлик эҳтимоллигини баҳолашнинг омилли моделларини республикада қўлланилиш хусусиятлари ўрганилган бўлиб, мазкур тадқиқот бўйича олинган натижаларга асосан бир қатор хулосалар ишлаб чиқилган.

Иқтисодий ноқор, зарар қўриб ишловчи, паст рентабелли ва банкрот бўлган корхоналарнинг мониторинги Ўзбекистон Республикаси Монополиядан чиқариш ва рақобатни ривожлантириш қўмитаси томонидан 2005 йил 14 апрелда қабул қилинган 1469-сонли «Корхоналарнинг молиявий-иқтисодий аҳволи мониторинги

¹³ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

ва тахлилини ўтказиш мезонларини аниқлаш тартиби тўғрисида»ги Низомга¹⁴ асосан олиб борилади (3-жадвал).

3-жадвал

«Автоойна» АЖ, «Рус-Ўзбек текстил» ҚК ва «QUVA TEKSTIL» МЧЖ корхоналарининг 2010 йил кўрсаткичлари бўйича молиявий-иқтисодий ҳолати тахлили¹⁵

Кўрсаткичлар номи	Автоойна	Рус-Ўзбек текстил	QUVA TEKSTIL	Меъёри
Тўлов қобилияти коэффициенти	7,7	1,2	1,5	1,25
Ўз айланма маблағлари билан таъминланганлик коэффициенти	0.9	0.2	0.2	0.2
Харажатлар рентабеллиги	0.03	0.0009	0.04	0.05
Активлар рентабеллиги	0.01	0.0005	0.02	0.05
Ўз айланма маблағларини қарзга олинган айланма маблағларга нисбати	4.03	0.95	0.5	1.0
Эскириш коэффициенти ¹⁶	0.5	0.05	0.5	0.5

Низом келгусида корхонага нисбатан банкротлик таомилларини қўллаш билан боғлиқ тадбирларга аниқлик киритиш мақсадида уларнинг молиявий-иқтисодий ҳолатини тахлил қилиш ва ташхислаш кўрсаткичлари ҳамда мезонларини ўз ичига олган. Унга кўра, иқтисодий инқироз хавфи сезилган корхоналар еттига кўрсаткичлар бўйича тахлил қилинади. Уларнинг энг паст мезонлари ҳам белгилаб қўйилган. Мазкур кўрсаткичлар Фарғона вилояти саноат корхоналарида тахлил қилинганда қуйидаги натижалар олинди.

Мазкур низомга тўрт йўналишда ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тавсия этилади:

- корхоналарни мониторинг қилишда ишлаб чиқариш ва сотиш жараёнларини тахлил қилиш ҳамда аниқ ташхис олиш учун бир қатор кўрсаткичларни қўлиш;
- рентабеллик кўрсаткичлари мезонига ўзгартириш киритиш;
- тўлов қобилияти коэффициентини янада аниқлаштириш мақсадида, уни ҳисоблашда муддати ўтган дебиторлик қарзларини ҳисобга олиш.

Иккинчи гуруҳга банкротлик эҳтимоллигини турли омиллар ёрдамида баҳолаш моделлари қиради. Инқирозни башоратлашнинг омилли моделлари орасида таниқлилари Альтман, Федотов, Тафлер-Тишоулар модели ҳисобланиб, улар банкротлик даражасини олдиндан башорат этиш имконини беради.

Мазкур моделлардан бири М.А.Федотов модели¹⁷ бўлиб, 15 корхонада ўтказилган тахлилларга кўра, уч омил асосида ишлаб чиқилган. Моделнинг марказида жорий ликвидлик коэффициенти ва қарз маблағларининг жами активлардаги улуши акс этган. Олимнинг фикрича, улар банкротликни аниқлашдаги энг зарур кўрсаткичлар бўлиб, қуйидагича ҳисобланади:

¹⁴ «Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами». 2005 йил, 15-16-сон. 119-модда.

¹⁵ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

¹⁶ Мазкур жадалда ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланиш коэффициенти кўрсаткичи натижалари маълумотлар етишмаслиги сабабли келтирилмади.

¹⁷ Фомин Я.А. Диагностика кризисного состояния предприятия: Учеб. пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2003. – С. 43.

$$Z = -0,3877 - 1,0736(\text{жорий актив/жорий мажбурият}) + 0,0579(\text{қарз маблағлари/жами актив}) \quad (1)$$

Агар моделни ҳисоблашдан олинган натижа «0» дан кичкина бўлса, корхонада тўлов лаёқати мавжуд ақс ҳолда, банкротлик эҳтимоли юқори бўлади.

Банкротлик эҳтимолигини башоратлашнинг бошқа моделлари ҳам шу тартибда ҳисобланади. Қуйида «Автоойна» АЖ, «Рус-Ўзбек Текстил» ҚК ҳамда «QUVA TEKSTIL» МЧЖ корхоналарининг 2010 йил 31 декабрь ҳолатига олинган маълумотлар асосида ушбу моделлар таҳлил этилган.

Таҳлили ўтказилаётган корхоналарда банкротликни башоратлаш моделлари ҳисоб-китоб қилинганда қуйидаги натижалар олинди (4-жадвал).

4-жадвал

«Автоойна» АЖ, «Рус-Ўзбек текстил» ҚК ва «QUVA TEKSTIL» МЧЖ корхоналарида 2010 йил кўрсаткичлари бўйича банкротлик эҳтимолигини башоратлаш моделларининг ҳисоб-китоб натижалари¹⁸

Моделлар номи	Натижаси			Меъёри
	Автоойна	Рус-Ўзбек текстил	QUVA TEKSTIL	
М.А.Федотовнинг уч омилли модели	-7,8	-0,9	-1,1	$Z < 0$
Р.Тафлер ва Г.Тишоунинг тўрт омилли модели	1,7	0,4	0,5	$Z > 0,2$
Альтманнинг беш омилли модели	1,6	1,2	1,7	$Z < 1,8^{19}$
Р.С.Сайфулин ва Г.Г.Калдықовнинг беш омилли модели	1,4	0,6	0,2	$R > 1$

4-жадвал маълумотларидан кўринадик, банкротлик эҳтимолигини аниқлашнинг анъанавий моделларига асосан корхоналар хўжалик фаолиятига аниқ баҳо беришнинг имкони йўқ. Сабаби, барча моделлар таҳлил қилинган корхоналарнинг банкротлик эҳтимолигини башоратлашда бир хил бўлмаган натижаларни кўрсатди. Шунинг учун, мазкур корхоналарда инқироз эҳтимолигини баҳолашнинг бошқа йўналишларидан фойдаланиш талаб этилади.

Ташхислашнинг учинчи йирик гуруҳи корхона иқтисодий аҳволини рейтинг асосида баҳолаш ҳисобланиб, бу корхонага инқирознинг таъсири қанчалик даражада зарар келтириши ва инқироздан сўнг корхонада соғломлаштириш ишлари олиб борилгунга қадар ҳолати қандай бўлиши ҳақида маълумот беради.

Инқирозга қарши бошқарув механизмини такомиллаштириш бўйича олиб борилган тадқиқотларга асосланиб, диссертацияда саноат корхоналарида

¹⁸ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

¹⁹ Альтман модели бўйича мезонлар дифференциал тартибда келтирилган. Мазкур таҳлилда ҳар уччала корхонада банкротлик эҳтимолиги «жуда юқори» мезонга тўғри келмоқда. Агар модел 3 дан катта бўлса корхонада банкротлик эҳтимолиги паст даражада бўлади.

инкироз эҳтимоллигини эксперт баҳолашнинг рейтинг тизими ишлаб чиқилди ва асослаб берилди.

«QUVA TEKSTIL» МЧЖда инкироз эҳтимоллигини эксперт баҳолашнинг рейтинг тизимини амалда қўллаш бўйича эксперимент ўтказилганда, корхонада инкироз эҳтимоллиги 587 баллга тенг бўлди. Бу ҳолат корхонада иқтисодий ночорлик ва инкироз аломати қарийб 59 фоизга тенг эканлигини англатади. Демак, «QUVA TEKSTIL» МЧЖ хатарини таъсир доираси бўйича 3-гуруҳ корхоналари таркибига кириши аниқланди.

Корхоналарда инкирозга қарши бошқарув стратегиясини молиявий соғломлаштириш режасини ишлаб чиқмасдан амалга ошириб бўлмайди. Лекин иқтисодий ночор корхоналар томонидан ишлаб чиқилаётган молиявий соғломлаштириш режаларини тузиш бўйича аниқ белгиланган тамойиллар тизими мавжуд эмас. Бу стратегик режаларда тартибсизлик, амалга ошириш имкониятининг етарли эмаслиги қаби бир қатор муаммоларни вужудга келтиради. Диссертация ишида инкирозга қарши бошқарувнинг стратегик ва тактик режаларини амалга оширишдаги муаммоларни бартараф этиш мақсадида аниқ тамойиллар тизими ишлаб чиқилди. Шунга асосан, инкирозга қарши дастурнинг таркибий тузилиши қуйидаги қисмлардан иборат бўлиши тавсия қилинади:

1. Инкирознинг тури ва сабабини аниқлаш қисми.
2. Корхонанинг ҳозирги ҳолатини таҳлил ва мониторинг қилиш қисми.
3. Корхонани соғломлаштириш учун амалга оширилаётган тадбирлар қисми.
4. Инкирозни бартараф этиш учун зарур бўладиган маблағлар ва уларнинг манбасини аниқлаш қисми.
5. Реструктуризация қилиш қисми.
6. Инкирозга қарши бошқарув давридаги корхона бюджети қисми.
7. Инкироз давридаги корхонанинг бошқарув аппарати ва ишчи ходимлари қисми.
8. Давлат томонидан корхонага берилган имтиёзлар ва давлат билан муносабатларни такомиллаштириш учун масъул шахслар қисми.
9. Корхона инкирозини бартараф этиш муддати ва ишларни бажарувчи масъул шахслар қисми.

«QUVA TEKSTIL» МЧЖ корхонасида иқтисодий ночорлик сабаблари ўрганилганда ходимлар ва активларни бошқариш жараёнида бир қанча йўл қўйилаётган хатолар мавжудлиги ташқи омилларга нисбатан иммунитет пасайишига олиб келаётганлигини кўрсатди. Шунинг учун корхонага салбий таъсир қилувчи омилларни ўз вақтида аниқлаб борадиган, уни бартараф этиш йўллари топадиган ҳамда корхонанинг рақобатбардошлигини ошириш бўйича илмий асосланган стратегияларни ишлаб чиқувчи инкирозга қарши бошқарув бўлимини тузиш таклиф этилади. Мазкур бўлимда жами уч нафар ходим фаолият юритади. Ушбу бўлимнинг асосий мақсади корхона фаолиятига хавф солаётган хатарларни аниқлаш ва уни бартараф этиш билан боғлиқ турли даражадаги стратегик режаларни ишлаб чиқишдан иборат бўлиб, диссертация ишида бўлимнинг вазифалари асослаб берилган.

Мазкур бошқарув тузилмасида инқирозга қарши бошқарув стратегиясини қуйидаги алгоритм асосида бошқариш тавсия этилади (3-расм).

3-расм. Инқирозга қарши бошқариш бўлимида соғломлаштириш стратегиясини бошқариш алгоритми²⁰

Инқирозга қарши бошқарув стратегиясини бошқариш алгоритми саккиз босқичдан иборат бўлиб, ундан иқтисодий барқарор корхоналарда ҳам фойдаланиши мумкин. Босқичлар иқтисодий ночор корхоналарда кўпроқ. Инқирозга қарши бошқарув стратегиясини ишлаб чиқишда бўлим тузилганидан сўнг, корхона хўжалик фаолияти таҳxisланлади. Таҳлил қилинган иқтисодий кўрсаткичлар иқтисодий инқирознинг мавжудлиги ҳақида алоҳат берса, инқироз сабаблари ва у келтирилиши мумкин бўлган оқибатлар дастлабки таҳлилдан ўтказилиши лозим. Учинчи босқичда соғломлаштириш дастури ишлаб чиқилади ва амалиётга татбиқ этилади.

Тўртинчи босқичда бўлим томонидан олдинги босқичда ишлаб чиқилган стратегик режани амалиётдаги фаолияти назорат қилиб борилади. Бу режага янги ўзгариш икки қўшимча киритилгунга қадар амалга оширилади. Агар соғломлаштириш режаси яқунда ижобий натижа берса, корхонани ривожлантирилиши янги дастури ишлаб чиқилади, акс ҳолда, дастур бўлим томонидан тактик жиҳатда янгиланиб, корхона фаолияти барқарорлашгунга қадар амалда бўлади ва бажарилиши қатъий назорат қилинади. Дастур тўлиқ

²⁰ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

бажарилгандан сўнг, инқироз бартараф этилганлиги қайтадан корхона фаолиятини таххислаш ёрдамида баҳоланади.

Агар инқироз бартараф этиладиган бўлса, кейинги еттинчи босқичга ўтилади. Бошқа ҳолларда босқичлар изчиллиги учинчи босқичга қайтади. Иқтисодий жиҳатдан барқарор саноат корхоналарида стратегияни амалга ошириш уч босқичдан иборат бўлиб, иккинчи босқич расмдаги еттинчи босқичдан бошланади. Сўнгги саккизинчи босқичда инқирозга қарши бошқарув стратегияси мунтазам тактик жиҳатдан янгиланиб боради.

Инқирозга қарши стратегиянинг юқоридаги босқичларини саноат корхоналарида татбиқ этилиши, бу соҳадаги ишларнинг тартибсизлигига барҳам беради ва инқирозга қарши бошқарув дастурларини корхона фаолиятига мослашувчанлик даражасини орттиради. Инқирозга қарши стратегия ва тактикани амалга ошириш соғломлаштириш ва таваккалчиликни бошқариш дастурларини ишлаб чиқишда қарор қабул қилиш жараёни билан узвий боғланган. Инқирозга қарши бошқарувнинг энг асосий жараёни инқирознинг сабаби ва турини аниқлаш эмас, балки инқирозни бартараф этиш учун қарор қабул қилиш босқичидир. Чунки, инқирознинг сабаби ва оқибати оддий таҳлиллар натижасида аён бўлади. Лекин, у билан курашиш жуда ҳам мураккаб жараёндир. Шунинг учун, инқирозга қарши бошқарув бўлимини таҳлил қилинган корхонада тезкорлик билан тузиш лозим.

Ўтказилган тадқиқотлардан кўринадики, мазкур бўлимни фаолият кўрсатиши учун бир йилда корхона томонидан 23878 минг сўм харажат қилинади. Бўлимни тузиш натижасида корхонанинг активлар рентабеллиги даражаси олти фоизгача етказилса, корхонанинг соф фойдаси 154656 минг сўмга ошади ҳамда бўлимнинг иқтисодий самарадорлиги 130778 (154656-23878) минг сўмни ташкил қилади.

Бундан ташқари, ушбу тавсияларни амалга ошириш қуйидаги ютуқларга олиб келади:

- давлат миқёсида банкротлик таомиллари қўлланилаётган саноат корхоналарининг маълумотлар базаси бириктирилади;
- иқтисодий ночор саноат корхоналари учун ягона давлат сиёсатини ишлаб чиқиш имконияти вужудга келади ва унинг иқтисодий самарадорлиги ортади;
- инқирозга қарши бошқарувда иқтисодий ночор корхоналар ўртасида тажриба ва маълумот алмашиш имконияти ахборотлар базасининг ўхшашлиги натижасида ортади;
- инқирозга қарши бошқарув тизмини ташкилотларда жорий қилишнинг ички механизми шаклланади.

Умуман олганда, инқирозга қарши бошқарув стратегиясини Ўзбекистон Республикаси шароитига хос амал қилиши юқорида келтирилган тавсиялар натижасида такомиллашади.

ХУЛОСА

1. Корхона фаолияти ривожланиши билан бошқарув объекти ҳам кенгайиб, бошқарув муаммолари кўпаяди ва инқироз хатарини оширади. Натижада бошқарув қарорларининг самарадорлиги пасайиб, корхона фаолияти оғирлашади. Бундай вазиятда агар корхона бошқарув ва маъмурий харажатларни бошқарув субъектини кўпайтириш ҳисобига оширса, барқарорликни сақлаб қолади. Акс ҳолда, инқироз

хатари жиддийлашади, бошқарув харажатларининг ўринсиз тежашга ҳаракат қилиш эса корхонани инқироз томон етаклайди.

2. Инқирозга қарши чораларни давлат томонидан амалга оширилиши банкротлик институтига асосланади. Банкротлик институти корхоналар иқтисодий ночорлиги ва банкротлиги билан боғлиқ бўлган ҳуқуқий муносабатларни тартибга солишга асосланган бўлиб, фуқаролик ва хўжалик масалаларини ҳам ўз ичига олади. Фикримизча, банкротлик институти қонунчилик ва банкротлик бўйича ишларни тартибга солишининг ташкилий асосларини республикада ривожлантириш даражасига кўра, тўрт босқичда шаклланган. Бу Ўзбекистон Республикасининг «Банкротлик тўғрисида»ги қонунини янги таҳрирда қабул қилинишини, иқтисодий ночор ва банкрот корхоналар фаолиятини тартибга солиш билан шуғулланувчи давлат ташкилотини ташкилий-ҳуқуқий шаклини такомиллаштириб бориш жараёнини ҳамда Инқирозга қарши чоралар дастури доирасидаги талбирларни ўз ичига олган.

3. Республикада корхоналарни ташхислаш ва мониторинг ишларини самарали амалга ошириш учун Адлия Вазирлиги томонидан 14.04.2005 йилда 1469-сон билан рўйхатдан ўтган «Корхоналарнинг молиявий-иқтисодий аҳволи мониторинги ва таҳлилини ўтказиш мезонларини аниқлаш тартиби тўғрисида»ги Низом иловасига қўйидагича ўзгартиришлар киритиш тавсия этилади.

Биринчидан, корхоналарни мониторинг қилишда ишлаб чиқариш ва сотиш жараёнларини таҳлил этиш ва корхона тўғрисида аниқ ташхис бериш учун қўйидагиларни қўйиш:

- дебиторлик қарзларини ифодаловчи кўрсаткичлар;
- айланма маблағлар айланувчанлигини ифодаловчи кўрсаткичлар;
- асосий воситалар, айланма маблағлар ва сотиш рентабеллиги кўрсаткичлари;
- ишчилар қўнимсизлиги коэффицентини.

Иккинчидан, харажатлар рентабеллиги кўрсаткичига Ўзбекистон Республикаси Марказий Банкининг қайта молиялаштириш ставкасини мезон сифатида белгилаш. Харажатлар рентабеллигига янги қўйилган мезон корхоналарга фойдасини янада ошириш учун туртки бўлади;

Учинчидан, халқ хўжалиги тармоқларида баланс таркибида маблағлар манбалари ва уларнинг жойлашуви ҳар хил нисбатда бўлганлиги учун кўрсаткичларга қонунда белгиланган мезонларни (рентабеллик кўрсаткичидан ташқари) қайта кўриб чиқиш;

Тўртинчидан, тўлов қобилияти коэффицентини суратидаги жорий активлардан муддати ўтган жорий дебиторлик қарзларини айириб ташлаш. Мазкур тақриф тўлов қобилияти коэффицентини билан боғлиқ рискни пасайтиради.

4. Саноат корхоналарини хорижий валютада олинган узоқ муддатли кредитлар бўйича валюта курси ошишидан кўраётган зарарининг ҳисобига молиявий ҳолати оғирлашиб, инқирозга таъсирчанлик даражаси ортиб бормоқда. Олиб борилган тадқиқотларга кўра, 2015 йилнинг 1 июнь ҳолатига бир АҚШ доллари 2225,02 сўм бўлиши башорат қилинди. Агар саноат корхонаси 1 млн. АҚШ доллари миқдорига 2012 йил 1 январь ҳолатига 10 фоизли ставкада олти ойдан кейин фойзини тўлашни бошлаш шартин билан уч йил муддатта кредит олса, кредит узилгунга қадар валюта

курси ўзгаришидан 282 млн. сўм зарар кўради. Буни олдини олиш мақсадида ишлаб чиқаришни модернизациялаш ва диверсификациялаш учун саноат корхоналари томонидан эркин алмаштириладиган валютада олинадиган узоқ муддатли кўрсатилган миқдордаги кредитларнинг «0» фоизли ставкада берилиши истиқболда қайта молиялаштириш учун сарфланадиган маблағларни ўртача 307 млн. сўм ортишига олиб келади. Ушбу маблағ валюта курсидан келгуси уч йил ичида кўриладиган зарарларни қоплаш учун жамғарма вазифасини бажаради.

5. Ўтказилган таҳлиллардан маълум бўлдики, Фарғона вилояти енгил саноат корхоналарида инкирозга қарши бошқарув етарли даражада ташкил этилмаган. Сабаби, ходимлар бошқарувнинг ушбу йўналиши бўйича паст билим ва малакага эга. Шу билан бирга, баъзи енгил саноат корхоналарида ишчилар кўнимсизлигининг юқорилиги ҳам ходимларни бошқариш бўйича корхоналар томонидан олиб борилаётган тадбирлар тўғри ташкил этилмаганлигини кўрсатади.

Ҳисоб-китобларга кўра, корхона бир ходимни малакасини ошириш учун бир ойда ўртача 1 млн. сўм харажат қилади. Шу сабабли, ходимларни инкирозга қарши бошқарув бўйича малакасини оширишда оммавий ахборот воситаларидан фойдаланиш ва махсус кўрсатувлар тайёрлаш лозим. Ушбу тадбир ходимлар малакасини ошириш учун сарфланадиган маблағларнинг иқтисод қилинишига олиб келади.

6. Корхона миқёсида инкироз эҳтимоллигини таххислаш уч гуруҳга бўлиниши маълум бўлди. Уларга корхонанинг инкирозли ҳолатини турли гуруҳдаги кўрсаткичлар ёрдамида таҳлил этиш, банкротлик эҳтимоллигини омилли моделлар ҳамда рейтинг асосида баҳолаш йўналишлари киради. Инкирозга таъсир этувчи омилларни ташқи ва ички турларга бўлиш ва шу орқали инкироз хатарини баҳолаш самарали натижа бериши тадқиқот жараёнида аниқланди ҳамда шулар асосида инкироз эҳтимоллигини эксперт баҳолашнинг рейтинг тизими ишлаб чиқилди. «QUVA TEKSTIL» МЧЖда инкирозни баҳолашнинг мазкур усулида эксперимент ўтказилди. Натижада корхонанинг инкироз эҳтимоллиги 59 фоизга тенг эканлиги аниқланди. Бу билан корхона инкироз эҳтимоллиги мавжуд бўлган 3-гуруҳ корхоналари таркибига кирди. Корхонада молиявий ҳолат ёмонлашмасдан туриб дастлаб инкирозга қарши бошқарув бўлимини тузиш лозим.

7. Саноат корхоналарида «Инкирозга қарши бошқарув» бўлимини тузиш ва уни ўз вақтида молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш лозим. Бўлим бюджетини тузишда корхонанинг ишлаб чиқариш қуввати ва ҳажми эътиборга олинishi мақсадга мувофиқ. «QUVA TEKSTIL» МЧЖда ушбу тадбир самарадорлиги ҳисобланганда, мазкур бўлим харажатлари йилига 23878 минг сўмни ташкил этди. Ҳисоб-китобларга кўра, бўлимини тузиш натижасида корхонанинг соф фойдаси 154656 минг сўмга ошди. Бундан бўлимини ташкил этиш ва фаолият кўрсатиши билан боғлиқ харажатлари чиқариб юборилганда тадбирнинг иқтисодий самарадорлиги 130778 минг сўмдан иборат бўлиши аниқланди.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ

1. Камбаров Ж., Салимов Ф. Корхоналарда банкротлик аломатлари вужудга келганда уни бартараф этишнинг молиявий масалалари // Иқтисодийёт фанининг йўналишларини ривожлантириш муаммолари: республика илмий-амалий

конференцияси материаллари. – Фарғона, ФДУ, 2007. – Б. 115-116.

2. Камбаров Ж., Касимова О. Инқирозга қарши бошқарув механизмини жорий этишнинг sanoat корхоналарини ривожлантиришдаги аҳамияти // Sanoat ишлаб чиқаришни ривожлантириш, модернизациялаш ва янгиланишнинг устувор йўналишлари: республика илмий-амалий конференцияси материаллари. – Фарғона, ФарПИ. 2009. – Б. 31-33.

3. Камбаров Ж., Салимов Ф. Инқирозга қарши бошқарув жараёнида корхоналарни бизнес-диагностикасининг аҳамияти ва унинг долзарб вазифалари // Sanoat ишлаб чиқаришни ривожлантириш, модернизациялаш ва янгиланишнинг устувор йўналишлари: Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. – Фарғона, ФарПИ. 2009. – Б. 104-105.

4. Махмудов Н.М., Камбаров Ж.Х. Sanoat ишлаб чиқариш корхоналарида модернизациялашнинг самарадорлигини таҳлил қилишда рентабеллик кўрсаткичларининг ўзига хослиги // Sanoat ишлаб чиқаришни ривожлантириш, модернизациялаш ва янгиланишнинг устувор йўналишлари: Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. – Фарғона, ФарПИ. 2009 йил. – Б. 126-129.

5. Камбаров Ж. Структура и критерии антикризисной программы предприятий // Сборник научных трудов: реализации антикризисной программы – основа дальнейшего развития национальной экономики и повышения его конкурентноспособности – М.: МГЭИ. 2010. – С. 68-69.

6. Камбаров Ж. Қишлоқ хўжалиги корхоналарида инқирозга қарши бошқарувни ташкил қилишнинг тармоқ хусусиятлари // Қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда давлатнинг аграр сиёсати ва унинг устувор йўналишлари: республика илмий-амалий анжумани материаллари тўплами. – Т.: ТДИУ, 2010. – Б. 104-106.

7. Камбаров Ж.Х., Умаров У.П. Корхоналарда инқирозга қарши бошқарув механизмини инновациялар асосида такомиллаштириш // «Миллий иқтисодийтни модернизациялаш шароитида инновацион фаолиятни инвестициялаш» мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция материаллари. – Т.: Молия. 2010. – Б. 359-362.

8. Камбаров Ж.Х. Корхоналарда инвестиция сиёсати // Жамият ва бошқарув. Тошкент, 2010. – махсус сон. – Б. 352-354.

9. Камбаров Ж.Х. Sanoat корхоналарида инқирозга қарши бошқарув стратегияси ва тактикасини такомиллаштириш // Биржа-Эксперт. Тошкент, 2010. – №9(33). – Б. 29-32. .

10. Махмудов Н., Камбаров Ж.Х. Ташхислашнинг замонавий методлари ва уларни республикада корхоналарига татбиқ этиш хусусиятлари // Иқтисодий ва таълим. Тошкент, 2010. – №6. – Б. 52-55.

11. Камбаров Ж.Х. Инқирозга қарши инновацион механизмини такомиллаштириш // «Иқтисодийтни модернизациялаш стратегияси: муаммолар ва инновацион ривожланишга ўтиш йўллари» мавзусидаги Республика илмий-амалий анжумани маъруза тезислари тўплами. – Т.: ТДИУ, 2011. – Б. 83-84.

Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасига талабгор Камбаров Жамолиддин Хикматиллаевичнинг 08.00.13 - «Менежмент» ихтисослиги бўйича «**Саноат корхоналарида инкирозга қарши бошқарувнинг иқтисодий механизмини такомиллаштириш**» мавзусидаги диссертациянинг

РЕЗЮМЕСИ

Таянч (энг мухим) сўзлар: банкротлик, бошқарув, зарар кўриб ишлаш, инкироз, иқтисодий механизм, иқтисодий ночорлик, инвестиция сиёсати, инкирозга қарши бошқарув, молиявий-иқтисодий кўрсаткичлар, рентабеллик, саноат корхоналари, ташхислаш, тўлов қобилияти.

Тадқиқот объектлари: Фарғона вилоятидаги иқтисодий ночор, зарар кўриб ишловчи ва банкрот бўлган саноат корхоналари.

Ишнинг мақсади: саноат корхоналарида инкирозга қарши бошқарувнинг иқтисодий механизмини такомиллаштириш ва давлатнинг иқтисодий ночор саноат корхоналарини соғломлаштириш жараёнидаги иштирокини янада фаоллаштириш юзасидан илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқот методлари: статистик гуруҳлаш, таққослама таҳлил, синтез, индукция ва дедукция.

Олинган натижалар ва уларнинг янгилиги: «инкироз», «инкироз турлари», «иқтисодий ночорлик» ва унга олиб келувчи сабабларнинг иқтисодий моҳияти очиб берилган ҳамда инкирозга қарши бошқарувнинг ўзига хос хусусиятлари назарий жиҳатдан асосланган; корхоналардаги мавжуд бошқарув тамойилларига асосланиб инкирозга қарши бошқарув механизми ўрганилган ва унга иқтисодий баҳо берилган; Фарғона вилояти саноат корхоналарида иқтисодий ночорлик ва зарар кўриб ишлаш ҳамда давлат томонидан корхоналарни соғломлаштиришда қўлланилаётган тадбирлар самарадорлиги таҳлил қилинди; инкироз эҳтимолигини эксперт баҳолашнинг рейтинг тизими ишлаб чиқилди ҳамда «QUVA TEKSTIL» МЧЖ фаолияти баҳолашида фойдаланилди; корхоналарда инкирозга қарши бошқарув бўлимини ташкил этиш ва бошқариш алгоритми ишлаб чиқилди.

Амалий аҳамияти: саноат корхоналарида иқтисодий инкирозларни баҳолаш ва башоратлаш усуллари такомиллашади. Саноат корхоналарида инкирозга қарши бошқарув сиёсатини ташкил этиш самарадорлиги ҳамда корхоналарнинг бозордаги рақобатбардошлиги ортади.

Татбиқ этиш даражаси ва иқтисодий самарадорлиги: илмий тавсиялар Ўзбекистон Республикаси Монополиядан чиқариш ва рақобатни ривожлантириш давлат қўмитаси ва Фарғона вилояти ҳудудий бошқармасига тақдим этилган. «QUVA TEKSTIL» МЧЖ фаолиятида, шунингдек, Фарғона политехника институтининг ўқув жараёнида қўллаш учун қабул қилинган.

Қўлланиш (фойдаланиш) соҳаси: саноат корхоналари, олий ўқув юрталари.

РЕЗЮМЕ

диссертации Камбарова Жамалиддина Хикматиллаевича на тему: «Совершенствование экономического механизма антикризисного управления на промышленных предприятиях», на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.13 – «Менеджмент»

Ключевые слова: банкротство, управление, убыточное функционирование, кризис, экономический механизм, экономическая нестабильность, инвестиционная политика, антикризисное управление, финансово-экономические показатели, рентабельность, промышленные предприятия, диагностика, платежеспособность.

Объекты исследования: экономически нестабильные, убыточные и обанкротившиеся промышленные предприятия Ферганской области.

Цель работы: разработка научных предложений и практических рекомендаций по совершенствованию экономического механизма антикризисного управления на промышленных предприятиях и по более активному участию экономически нестабильных промышленных предприятий государства в процессе оздоровления.

Методы исследования: статистическая группировка, сравнительный анализ, синтез, индукция и дедукция.

Полученные результаты и их новизна: раскрыта экономическая сущность понятий «кризис», «виды кризиса», «экономическая нестабильность» и приводящих к ним причин, а также практически обоснованы специфические особенности антикризисного управления; изучен и экономически оценен механизм антикризисного управления на основе принципов управления, действующих на предприятиях; проанализированы экономически нестабильные и убыточные промышленные предприятия Ферганской области, а также эффективность принимаемых мер по их оздоровлению со стороны государства; разработана рейтинговая система экспертной оценки возможного кризиса, а также ее применение в оценке деятельности ООО «QUVA TEKSTIL»; разработан алгоритм организации и управления отдела по антикризисному управлению предприятий.

Практическая значимость: усовершенствование методов оценки и прогнозирования экономических кризисов на промышленных предприятиях. Повышение эффективности организации политики антикризисного управления на промышленных предприятиях, а также рыночной конкурентоспособности предприятий.

Степень внедрения и экономическая эффективность: научные рекомендации представлены в Госкомитет Республики Узбекистан по демонаполизации и развитию конкуренции и в Ферганское областное территориальное управление, а также приняты для применения в деятельности ООО «QUVA TEKSTIL» и учебном процессе Ферганского политехнического института.

Область применения: промышленные предприятия, высшие учебные заведения.

RESUME

Thesis of Kambarov Jamaliddin Xikhatillayevich on the scientific degree competition of the doctor of philosophy in economics specialty 08.00.13-Management, subject: **«Improvement of economic mechanism of anti-crisis management in industrial enterprises»**

Key words: bankruptcy, management, global crisis, receivables and payables, operate at a loss, crisis, economic mechanism, economic insolvency, investment policy, anti-crisis management, liquidity, financial rehabilitation, monitoring, financial and economic indicators, profitability, industry, strategy, diagnosis, pay ability.

Subjects of research: economically unstable losing and bankrupt industrial enterprises of Fergana region.

Purpose of work: To develop the scientific and practical proposals to further enhance of government's participation in rehabilitation of insolvent industrial enterprises and improving the economic mechanism for anti-crisis management in industrial plants.

Methods of research: statistical grouping, comparative analysis, synthesis,, induction and deduction.

The results obtained and their novelty: economic essence of crisis, types of crisis, economic instability and their causes ,and specific peculiarities of anti-crisis management have been practically proved; mechanism of anti-crisis management on the base of management principals has been studied and economically evaluated; economically unstable and losing industrial enterprises of Fergana region have been analyzed and also efficiency of measurements in restoring the health of the economy by the government; the expert rating system for assessing probability of crisis has been developed and an experiment in evaluation of the LLC «QUVA TEKSTIL» has been made; an algorithm for implementing the strategy of anti-crisis management has been elaborated.

Practical value: improvement of evaluation methods and forecast of economic crises on industrial enterprises. Increase of effectiveness of anti-crises management organization policy on industrial enterprises and market competitiveness of enterprises.

Degree of embed and economic effectivity: research recommendations have been presented to the State committee on de-monopolization and development of competition of the Republic of Uzbekistan and the Territorial Board of the Fergana area. They were adopted for use in the learning process of the Fergana Polytechnic Institute, as well as in activities of LLC «QUVA TEKSTIL».

Field of application: industrial enterprises, higher educational institutions.